

TARIXNI O'QITISHDA XARITALARNING AHAMIYATI

Mirzayeva Mexro'za Sharofiddin qizi

Termiz davlat Pedagogika instuti Tarix ta'lim yo'nalishi
4-bosqich talabasi

Tel: +998936993531. E.mail: mehruza@gmail.com

Vaxidova Nozikoy Choriyevna

Ilmiy rahbar: Tel: +998919660255. E.mail: nozik899@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20566539>

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarixiy xaritalardan dars jarayonida samarali foydalanish usullari, ularning o'quvchilarda tarixiy tafakkurni shakllantirishdagi o'rni va zamonaviy raqamli xaritalar orqali ta'lim jarayonini interaktivlashtirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchi faoliyatida xaritalarning didaktik ahamiyatini oshirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tarix ta'limi, xarita, o'quv jarayoni, ko'rgazmali vosita, didaktik ahamiyati, tarixiy tafakkur, pedagogik metodika, interaktiv ta'lim, raqamli texnologiyalar.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimi oldiga yangi talablar qo'yilmoqda. Ayniqsa, tarix fanini o'qitishda nafaqat fakt va sanalarni o'rgatish, balki o'quvchilarda tarixiy tafakkur, fazoviy fikrlash va tahlil ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jarayonda xaritalar asosiy didaktik vositalardan biri sifatida alohida o'rin tutadi.

Xarita tarixini o'rganish jarayonida uning kelib chiqishi masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. XX asr o'rtalarida bu borada muhim fikrlar ilgari surilgan. Jumladan, Lloyd A. Brown 1949-yilda xarita tuzish faoliyatini insoniyatning eng qadimgi ijodiy faoliyatlaridan biri sifatida baholab, uni ibtidoiy san'atning ilk ko'rinishlari — g'or devorlari va qumlarga tushirilgan tasvirlar bilan teng yosh deb ta'kidlaydi.

Biroq keyingi tadqiqotlarda bu qarashlar yanada ehtiyotkorlik bilan qayta ko'rib chiqilgan. Xususan, Leo Bagrow 1951-yilda, xaritalarning tarixdan oldingi davrlarga borib taqalishiga qaramay, ularning dastlabki shakllari haqida aniq ilmiy ma'lumotlar juda kam ekanini qayd etadi. Unga ko'ra, xaritalar boshqa moddiy madaniyat namunalari bilan solishtirganda tarix sahnasida nisbatan kechroq namoyon bo'lgan.

Shu bilan birga, xaritalarning kelib chiqishiga oid ilmiy tadqiqotlar son jihatdan juda cheklangan bo'lib, ularni barmoq bilan sanash mumkin. Dastlabki muhim izlanishlardan biri sifatida Richard Andree ning "Kartografiyaning boshlanishi" nomli monografiyasi tilga olinadi. Mazkur asar nomiga ko'ra keng qamrovli tahlilni va'da qilsa-da, asosan "ibtidoiy xalqlar" tomonidan yaratilgan xaritalarning tavsifiy bayoni bilan cheklanadi. Unda xarita tushunchasining shakllanishi, shuningdek, tarixdan oldingi davrlarda makoniy tasavvurlar rivoji bilan bog'liq masalalar yetarli darajada tahlil etilmagan. Holbuki, aynan shu omillar eng qadimgi tarixiy xaritalar paydo bo'lishidan avval sezilarli darajada rivojlangan edi.

Shunga qaramay, Andree tadqiqoti keyingi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilgan. U "ibtidoiy xalqlar"ning kompassiz ham yuqori aniqlikka ega xaritalar tuza olganini alohida ta'kidlaydi. Bu holat, bir tomondan, ularning yashash hududini mukammal bilishi natijasida shakllangan kuchli fazoviy yo'nalish sezgisi bilan, ikkinchi tomondan esa chizmachilik borasidagi amaliy ko'nikma va texnik mahorati bilan izohlanadi.(1)

Ibtidoiy xalqlar xaritalarini yozuvga ega xalqlar xaritalari bilan taqqoslash.

A. Dunyo tomonlariga qarab yo'nalishni aniqlash B. Kompas

Bu mavzu bo'yicha yagona muhim asar bo'lishiga qaramay, u asosiy (klassik) manbaga aylanmadi. Bunga qisman til to'sig'i sabab bo'lgan, shuningdek, asar nazariy yo'nalishda yozilmagan va Adler unda xaritalarning kelib chiqishi haqida fikr yuritmagan.

Biroq, unda nashrdan oldingi o'n yil davomida to'plangan muhim "ibtidoiy xaritalar" majmuasi mavjud. Ular asosan zamonaviy ekspeditsiyalardan, ayniqsa Sibir hududidagi tadqiqotlardan; Yevropa bo'ylab kutubxona va muzey izlanishlaridan; hamda Amerika ilmiy muassasalaridan yuborilgan materiallardan olingan.

Shuningdek, Adler tadqiqotining keng qamrovi ichida keyingi izlanishlarga turtki bo'lishi mumkin bo'lgan g'oyalar (masalan, xaritalar va din o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi bo'lim) ham mavjud edi, ammo ular rivojlantirilmay qolgan.

Tarixiy xaritalar o'quvchilarga voqealarning vaqt va makondagi o'zaro bog'liqligini anglash, davlatlar chegaralarining o'zgarishi, sivilizatsiyalarning rivojlanish bosqichlarini tasavvur qilish imkonini beradi. Xaritalar yordamida tarixiy jarayonlar vizual tarzda namoyon bo'lib, o'quvchilarda chuqurroq tahlil va mantiqiy fikrlash malakalari shakllanadi. So'nggi yillarda ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, interaktiv xaritalar va multimedia vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini yanada kengaytirmoqda. Shu bois, xaritalarning o'quv-metodik ahamiyatini o'rganish, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish va samarali qo'llash masalalari bugungi kunda dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Tarixiy xaritalar yordamida o'quvchilar ma'lum bir davrning siyosiy, iqtisodiy, madaniy yoki harbiy jarayonlarini aniq joy va vaqt nuqtai nazaridan tushunadilar. Masalan, Buyuk Ipak yo'li xaritasi o'sha davrdagi xalqaro savdo aloqalari, madaniy almashinuv va geosiyosiy munosabatlar haqida tasavvur beradi. Shuningdek, Amir Temur saltanati xaritasi orqali imperiyaning kengayish hududlari, yurish yo'nalishlari va siyosiy ta'sir doirasi ko'rsatiladi. Zamonaviy sharoitda tarixiy xaritalar nafaqat bosma shaklda, balki raqamli formatda ham yaratilmoqda. Interaktiv xaritalar, 3D modellar va virtual tarixiy makonlar o'quvchilarni jarayonga faol jalb etadi, ularning o'rganish motivatsiyasini oshiradi. Bu esa tarix fanini zamonaviy, vizual va tahliliy o'qitishning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Tarixiy xaritalar quyidagi turlarga bo'linadi: arxeologik, etnografik, tarixiy-iqtisodiy, siyosiy-tarixiy, harbiy-tarixiy, tarixiy-madaniy. Masalan, arxeologik xaritalar qadimiy yodgorliklar, manzilgohlar va qazilma joylarini ko'rsatib, ibtidoiy jamiyat tarixini o'rganishda qo'llanadi; etnografik xaritalar esa xalqlarning joylashuvi, madaniy xususiyatlari va urf-odatlarini tasvirlab, ijtimoiy-tarixiy mavzularni yoritishda yordam beradi; Tarixiy-iqtisodiy xaritalar o'z davridagi iqtisodiy markazlar, savdo yo'llari va ishlab chiqarish tizimlarini ko'rsatadi; Siyosiy-tarixiy xaritalar davlatlar chegaralari, siyosiy tuzilmalar va hududiy o'zgarishlarni ifodalaydi; Harbiy-tarixiy xaritalar esa janglar, yurish yo'nalishlari va strategik hududlarni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega; Tarixiy-madaniy xaritalar esa madaniy markazlar, me'moriy yodgorliklar va ilm-ma'rifat o'choqlarini o'rganishda qo'llanadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, tarixiy xaritalarning har bir turi dars jarayonida o'tilayotgan mavzuning mazmuni va maqsadidan kelib chiqib tanlanadi. To'g'ri tanlangan xarita darsning tushunarli, qiziqarli va ko'rgazmali bo'lishini ta'minlaydi.

Zamonaviy xaritalar. Masalan, Google Earth, ArcGIS StoryMaps, TimeMaps kabi platformalar yordamida o'qituvchi tarixiy joylarni 3D shaklda namoyish etishi, o'quvchilar esa ularni virtual tarzda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bundan tashqari, HeyGen yoki Flow

kabi sun'iy intellekt asosidagi vositalar yordamida tarixiy xaritalar asosida vizual videodarslar tayyorlash, tarixiy hodisalarni animatsion shaklda ifodalash mumkin. Bu esa darsni nafaqat axborotga boy, balki estetik jihatdan ham jozibador qiladi.

Zamonaviy xaritalardan foydalanishning yana bir afzalligi — integratsiyalashgan ta'lim imkoniyatidir. Masalan, geografiya, tarix va texnologiya fanlari o'rtasida integratsiyalashgan darslarni tashkil etish orqali o'quvchilar ilmiy tahlil, vizualizatsiya va ma'lumotni raqamli vositalarda talqin qilish ko'nikmalarini

Shunday qilib, raqamli xaritalardan foydalanish tarix darslarining samaradorligini oshiradi, o'quvchilarda tarixiy voqealarni chuqur tahlil qilish, ularni zamon va makon bilan bog'lash ko'nikmasini shakllantiradi hamda ta'lim jarayonini interaktiv va innovatsion shaklga keltiradi.

Xulosa. Tarix darslarida xaritalar o'quv jarayonining ajralmas vositasi hisoblanadi. An'anaviy xaritalar o'quvchilarga tarixiy voqealarni joy va makon bilan bog'lab vizual tarzda tasavvur qilish imkonini beradi, ularning tarixiy tafakkurini rivojlantiradi. Zamonaviy raqamli va interaktiv xaritalar esa darslarni yanada ko'rgazmali, interaktiv va tahliliy asosda o'rganishga xizmat qiladi, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va tarixiy jarayonlarni dinamik tarzda kuzatish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuning uchun tarix o'qituvchilari dars jarayonida xaritalardan samarali foydalanish, ularni an'anaviy va zamonaviy shakllarda uyg'unlashtirish orqali ta'lim sifatini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Xaritalar yordamida o'quvchilar nafaqat tarixiy faktlarni yodlab qoladi, balki ularni tahlil qilib, makon va vaqt bilan bog'lab chuqur anglash ko'nikmasini hosil qiladilar.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Saidboboyev Z. Tarixiy geografiya va kartografiya. Shafolat Nur Fayz. Toshkent: 2020. 60 b. (27-bet)
2. Volume One Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean. Edited by J. B. Harley and David Woodward. 2020. P-13.
3. Noriyeva N.Q. Tarix fanini o'qitishda xaritalar bilan ishlashning o'ziga xos metodikasi «Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiya» nomli ilmiy-amaliy konferensiya <https://doi.org/5281.7514608> January 9, T.:2023. 10 p
4. Toxirion A.Sh. Tarix darslarida o'quvchilar faolligini oshirish masalalari: tajriba, izlanish. Zamonaviy ta'lim T.:2015, 7 b